

УДК 93/94+322:069.01(472-25)"18/19"

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.09>О. Панчук, старш. лаборант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗАСНУВАННЯ ЦЕРКОВНО-АРХЕОЛОГІЧНИХ МУЗЕЇВ ПРИ ДУХОВНИХ АКАДЕМІЯХ І У ЄПАРХІЯХ В УКРАЇНІ: ІДЕЯ, ВИТОКИ, РОЛЬ М. І. ПЕТРОВА

Біля витоків Церковно-археологічних музеїв при духовних академіях у другій половині XIX ст. знаходилися ідеї, сформульовані на перших Археологічних з'їздах. Заснування їх тривало в часі й мало свої особливості для Московської, Санкт-Петербурзької й Київської духовних академій. Завдяки принциповій позиції М. І. Петрова музей у Києві від часу заснування став осередком для започаткування наукової школи в галузі церковної історії та музейництва, орієнтованою для створення єпархіальних музеїв в Україні. Усі єпархіальні музеї й давньосховища в українських єпархіях засновували колишні випускники Київської духовної академії, члени створеного при ній Церковно-археологічного товариства, за зразком Церковно-археологічного музею та за прямої чи опосередкованої участі М. Петрова. Завдяки його науково-методичним консультаціям, особистої участі в упорядкуванні фондів єпархіальних музеїв і давньосховищ вдалося не лише здійснити належну атрибуцію експонатів, а й виявити справді цінні, навіть унікальні серед них, уникнути свідомих чи мимовільних фальсифікацій. Однією з таких пам'яток став і рукопис "Аристотелевих воріт" – давньоруський варіант надзвичайно популярного за часів європейського Середньовіччя і відомого під назвою "Secretum Secretorum" (Тайною тайн) трактату Псевдо-Аристотеля. Опублікована за екавікою М. Петрова О. І. Соболевським, ця пам'ятка продовжує досліджуватися науковцями різних країн, і актуальність її тільки зростає. Подати анотацію!!! Шматок тексту.

Ключові слова: Церковно-археологічний музей, Київська духовна академія, єпархіальні музеї, Secretum Secretorum, Петров М. І.

Проблема заснування Церковно-археологічного музею (далі – ЦАМ) при Київській духовній академії (далі – КДА) розглядалася і продовжує розглядатися, головним чином, у контексті діяльності Церковно-історичних та археологічних товариств загалом і Церковно-історичного й археологічного товариства при Київській духовній академії – в особливості. І то є цілком справедливим. Особистості, які долучилися до створення Музею, до організації його фондів, визначення напрямів діяльності, найтісніше пов'язані з діяльністю й названих Товариств. Про це ми вже мали нагоду писати раніше у зв'язку з діяльністю М. І. Петрова, з окресленням стану історіографії, актуальної на той час [8]. В останні ж роки з'явилися ще кілька праць, у яких ця тема знову виявилася центральною. Особливо плідним видався в цьому відношенні 2012 р., коли на честь 140-ї річниці заснування ЦАМ при КДА було видано спеціальне число Трудів Київської духовної академії. Тематику, пов'язану з Музеєм, у цьому випуску розробляють Антоній (Паканич), архієпископ Бориспільський [3], В. Савельєв, [13], і К. Крайній [6]. Кілька праць із питань історії церковно-археологічного музеєзнавства, у тому числі й стосовно КДА, з'явилися за останні роки і в Росії [див. особливо: 12].

У наведеній історіографії, серед іншого, йдеться і про витоки ЦАМ при КДА, саму ідею його заснування [див., особливо: 3]. У детальнішому з'ясуванні цих питань, у контексті діяльності М. І. Петрова, із спеціальним зверненням до історії єпархіальних музеїв і давньосховищ в Україні, і полягає мета нашої статті.

Отже, ідея заснування спеціальних музеїв церковної археології, у які б збиралися пам'ятки церковної старовини, отримала була сформульована і отримала подальший розвиток на Археологічних з'їздах – Першому, і, особливо, Другому. Не вдаючись у дискусію щодо пріоритетів у постановці проблем церковної археології як такої, визначимо хронологію виникнення та концептуальну зорієнтованість Церковно-археологічних музеїв при духовних академіях і єпархіальних товариствах і комітетах [див. особливо: 20, с. 365; 12, с. 257–259] – окрім ЦАМ при КДА, що є темою спеціального розгляду.

Дата заснування ЦАМ при Московській духовній академії (далі – МДА) визначається по-різному: 1870, 1871, 1880 або ж 1891 рр. – залежно від того, яка подія береться за основу для початкового датування [див., напр. 5, с. 39]. Такою подією можна вважати передачу в

1871 р. із Петербургу 70 ікон старообрядців які спочатку розмістили в рукописному відділі Академічної бібліотеки, чим ЦАМ при МДА засновувався де-факто. Офіційно, при цьому, він був відкритий у 1880 р., як це і зазначає у зведеній таблиці Церковно-археологічних музеїв Російської Імперії за всю історію їхнього існування О. Полякова [12, с. 258–259]. І лише в 1891 р. йому надали власне приміщення – 2 кімнати в царських палацах XVII ст. Троїце-Сергієвої Лаври.

Станом на 1895 р. ЦАМ при МДА нараховував уже 2975 предметів, із них – 186 пам'ятки церковної археології і біля 100 ікон, усе ж інше – копії, муляжі, малюнки й різноманітне унаочнення. Усе це однозначно вказує на, поряд із пам'яткоохоронною, навчально-педагогічну, просвітницьку функцію ЦАМ при МДА – як навчального кабінету для викладання церковної археології тощо [пор.: 12, с. 257, 259]. Очолювали Музей і викладали церковну археологію в МДА професори І. Д. Мансветов і О. П. Голубцов. І хоча І. Мансветову належить перша публікація щодо ідеї церковно-археологічних музеїв як таких [7, с. 364], він, як і О. Голубцов, займалися вивченням духовної спадщини Візанції й особливостей її рецепції на Русі, богослов'ям і літургією на теоретичному рівні [14, с. 274], майже не використовуючи матеріали Музею і загалом весь його навчальний потенціал.

ЦАМ при Санкт-Петербурзькій духовній академії (далі – СПбДА) був заснований на межі 1878/1879 рр., і очолював його аж до революції включно професор церковної археології М. В. Покровський. Створювався музей ученим під враженням від Музею християнських старожитностей проф. Ф. Піпера в Берліні. У його основі, як і в ЦАМ при МДА, знаходилося прикладне завдання – виконувати функцію навчального кабінету для викладання церковної археології.

У 1909 р. М. В. Покровський опублікував путівник по Музею. Цікаво, що цей путівник був висунутий на здобуття премії митрополита Макарія (Булгакова) у 1911 р. і Св. Синод доручив його рецензування М. І. Петрову, як кращому знавцеві церковної археології та музейництва [1]. Його розлога рецензія була опублікована ще 1910 р. [10] і відбиває всю концептуальну різницю в розумінні ЦАМ двома вченими: як навчального, а чи наукового осередків; із вузько прикладними, а чи з широкими дослідницькими завданнями. Характерно, при цьому, що сам М. В. Покровський, вивчаючи православну іконогра-

фію та мистецтво, написавши численні праці, теж, – як це було характерно й для професорів МДА, про що вже йшлося вище, – майже не використовував при цьому (окрім окремих ікон) експонатів свого музею.

Можна стверджувати, що ЦАМ при СПбДА був потужніший, аніж ЦАМ при МДА, однак обидва вони виконували насамперед навчально-педагогічну, просвітницьку функцію, і цим докорінно відрізнялися від ЦАМ при КДА. Не вдаючись у спеціальний аналіз обставин заснування цього останнього та наявної історіографії (це, як сказано вище, є окремою темою й розглядатиметься нами в іншій публікації), зауважимо тільки, що фактично свою роботу він розпочав ще у 1872 р., при незмінній і найактивнішій участі Миколи Івановича Петрова – секретаря, а з часом – його незмінного завідувача. Уже сучасники й колеги Петрова визнавали його визначальну роль в організації всієї роботи музею, у тім, що він виокремився з-поміж інших йому подібних інституцій, став надзвичайним явищем у духовному житті Києва та й загалом тогочасного суспільства: "Київському Церковно-Археологічному Музею, – із нагоди ювілею музею М. Біляшівський, – пощастило: на чолі його, у званні хранителя, став професор Київської Духовної Академії М. І. Петров, що залишається хранителем і в цей час; головним чином енергії і працям проф. Петрова музей і зобов'язаний тим, що тепер, по закінченні 25-ти років, він став установою, рівній якій вочевидь немає в Росії" [4, с. 64].

Саме завдяки принциповій позиції М. Петрова київський музей наповнювався не лише предметами суто церковного вжитку. До нього потрапляли, належним чином опрацьовувалися, описувалися та вводилися до наукового обігу пам'ятки старовини загалом, включно з пам'ятками письма, мови, мистецтва тощо. Цілком закономірно, отже, що саме ЦАМ при КАД став осередком для започаткування наукової школи в галузі церковної історії й музейництва. Закономірно й те, що саме ЦАМ при КДА став зразком і орієнтиром для створення єпархіальних музеїв в Україні.

Хронологічно першим з них став музей при Холмському православному Свято-Богородицькому братстві. У 1881 р. його заснував випускник КДА і член Київського Церковно-археологічного товариства (далі – ЦАТ), єпископ Люблінський Модест (Стрельбицький) із метою збереження місцевої церковної старовини. Офіційно музей було відкрито у 1882 р. За наказом єпископа, старі речі звозили сюди з церков усієї єпархії та з монастирів Холмщини. На чолі музею був поставлений Ф. В. Коралов. Музей містив документи з XV ст., які, загалом, довго залишалися без розгляду та визначення. Так, М. Петров згадував, що в 1892 р. поширилася сенсаційна чутка, нібито в Холмському музеї зберігаються пергаментні рукописи і, можливо, навіть другий примірник "Слова о полку Ігоревім" [11].

Для з'ясування реального стану речей у 1893 р. сюди прибув сам М. Петров. Він дослідив виявлені Модестом Стрельбицьким рукописи, установив, що найстаріші з них датуються XV ст. і майже всі вони – богослужбового характеру.

Один із цих рукописів М. Петров у своїх спогадах відзначає особливо. Ним були так звані "Аристотелеві ворота" шістнадцятого, на думку М. Петрова, століття, – трактат Псевдо-Арістотеля [11, с. 156–157], які згодом опублікував О. Соболевський [16] і остаточно упорядкував, із порівняннями з іншими відомими його списками, М. Сперанський [17], – давньоруський варіант короткої версії надзвичайно популярної за часів європейського Середньовіччя та відомої під назвою "Secretum Secretorum" ("Секрет секретів", інший можливий варіант перекладу – "Таїна тайн") пам'ятки. Біля витоків цього

трактату знаходився не збережений арабський оригінал VIII ст., у якому зібрані настанови, нібито, Арістотеля його учневі Александрові Македонському з дуже широкого кола питань: від практичної політики до алхімії і астрології включно. Поділ трактату на "ворота", а не на "глави" (capita), як то характерно для західноєвропейських варіантів, дозволяє зближувати давньоруські списки (не лише Холмський, а й, скажімо, Віленський) із "Devenenis" тіа деякими іншими трактатами Мойсея бен Маймоніда.

Слід сказати, що дослідження знайдених пам'яток, яке розпочалося з благословення і прямого доручення М. Петрова ("За моєю вказівкою, – зауважує Петров [15, с. 11–117], – цей пам'ятник видано академіком, професором О. І. Соболевським"), триває ще й нині науковцями різних країн, із залученням усіх відомих списків (давньоруських, західноєвропейських, єврейських), і актуальність його тільки зростає [див. особливо: 18; 21; 22, 23].

Серед пергаментів були й інші пам'ятки, у тому числі – королівські привілеї XVII ст. монастирям і братствам. М. Петров здійснив загальний опис рукописів і допомагав методичними порадами Ф. Коралову в подальшому. За наказом Св. Синоду, зібрані в музеї книги й рукописи були вивезені, розділені на частини і передані в усі чотири духовні академії Російської Імперії [9, с. 104–105].

У 1889 р. єпископа Модеста перевели на Волинську кафедру. Тут, у Житомирі, у 1894 р. він заснував Волинське єпархіальне церковно-археологічне давньосховище. М. Петров писав про архієпископа Модеста: "Це була людина з надзвичайними розумовими обдаруваннями, але пристрасний любитель і збирач старовини ... Якщо ж преосвященний Модест вступав в управління якою-небудь українською єпархією, то заводив у цій єпархії місцевий церковно-археологічний музей і вже не тільки не надсилав своїх пожертвувань до Києва, але іноді намагався навіть взяти з Києва раніше пожертвуване нашому Церковно-археологічному музею" [9, с. 103–104].

Завідувачем Волинського єпархіального церковно-археологічного давньосховища був призначений Г. Фотинський, який за п'ять років (станом на 1899 р.) зібрав 211 речових експонатів, 412 рукописів, 192 стародруки, 511 книг XIX ст. М. Петров бачив речі цього зібрання на виставці XI Археологічного з'їзду в Києві 1899 р. і особливо відзначив різьблені дерев'яні напрестольні хрести XV–XVII ст. Однак місцеві діячі не завжди професійно розбиралися в пам'ятках. Яскравим прикладом цього стала публікація літературної містифікації – так званого "Почаївського літопису", який оповідав про заснування Почаївської лаври в домонгольську добу (коли в ній "поча Дева (Богородица) перебувати") [19]. Отець Трипольський привозив "документи" для експертизи М. Петрову в ЦАМ. "Тут я вперше побачив такі документи, – згадував Петров, – яких ніколи не бачив ні раніше, ні після того. Це якесь дитяче марання паперу уставним або півуставним письмом, на окремих піваркушах, різних кольорів і різного формату, що належать до кінця XVIII і початку XIX століття ... При першому ж погляді на ці документи, я рішуче сказав о. Трипольському, що вони, безсумнівно, підроблені, і висловив припущення, що вони, ймовірно, сфабриковані відомим мені галичанином Досінчуком, який мав тоді в Житомирі бакалійну крамницю ..." [9, с. 105–106].

У 1890 р. було засновано Церковно-історичне давньосховище і на Поділлі – при Комітеті для історико-статистичного опису Подільської єпархії. Його незмінним завідувачем від початку був прот. Юхим Сецинський (Січинський). Уже за два перші роки вдалося зібрати

ти 1196 предметів. Січинський давно був членом-кореспондентом ЦАТ і постійно консультувався з М. Петровим щодо діяльності давньосховища і самого Комітету. Петров на запрошення Січинського їздив у Кам'янець і на місці надавав консультації та рекомендації. Так, 14 травня 1890 р. Січинський писав професору: "Мабуть в Академії скоро скінчатся іспити, – і Ви мабуть приїдете до нас на Подолію. Ваш приїзд для нас – любителів історії – був би справжнім святом, вдихнув би в нас силу і енергію ..." [2].

Дещо згодом, уже на початку ХХ ст., були створені єпархіальні давньосховища у Харкові (1902), Чернігові (1908), Полтаві (1908) – і теж випускниками КДА чи членами ЦАТ, за сприяння М. Петрова. Для повноти картини вкажемо, що митрополит Андрей, граф Шептицький, заснував свій Церковний музей у Львові також під враженням від ЦАМ КДА, про що сам згадував у споминах. Митрополит виділив значні кошти на організацію музею (175 тис. крон) і призначив щорічне асигнування у 18 тис. крон. У 1911 р. цей музей був перейменований у Національний музей імені митрополита Андрея графа на Шептича Шептицького. Тут збиралися історичні пам'ятки Галичини – як церковні, так і української народної культури загалом. На 1925 р. музей нараховував вже близько 25 000 експонатів. Він існував безперервно, і нині знову діє під титулом 1911 р.

Таким чином, усі єпархіальні музеї і давньосховища в українських єпархіях засновували колишні випускники КДА, члени ЦАТ при КДА і за зразком ЦАМ, за прямої чи опосередкованої участі М. Петрова. Завдяки його науково-методичним консультаціям, особистій участі в упорядкуванні фондів єпархіальних музеїв і давньосховищ вдалося не лише здійснити належну атрибуцію експонатів, а й виявити справді цінні, навіть унікальні серед них (як, наприклад, згаданий вище трактат Псевдо-Аристотеля *Secretum Secretorum*), уникнути свідомих чи мимовільних фальсифікацій (як то було з документами о. Трипольського). Що ж до історії окремих музеїв, особливостей їхнього функціонування, їх наповнення й концептуалізації, так само як і про особливості взаємозв'язків їхніх керівників із ЦАМ при КДА загалом і Миколою Івановичем Петровим в особливості, то всі ці питання ще потребують спеціального дослідження.

І на завершення зауважимо долю Церковно-археологічних музеїв при духовних академіях у пореволюційний час. Так, із відновленням МДА після Другої світової війни, був відновлений і ЦАМ. У 1997 р. ЦАМ було відновлено при СПБДА. І вже на початку третього тисячоліття, 21 жовтня 2009 р., при КДА УПЦ (МП) теж було відкрито новий Музей, який, щоправда, нині іменується Церковно-археологічним кабінетом [3].

Список використаних джерел

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, м. Київ, ф. III, спр. 14234, арк. 1.
2. Там само, ф. III, спр. 13751, арк. 1 зв.-2.
3. Архиепископ Бориспольский Антоний (Паканич). Церковно-археологический музей и Церковно-археологическое общество при Киевской духовной академии: история создания и обзор деятельности / Антоний (Паканич) // Труды Київської Духовної Академії. – 2012. – № 17. – С. 13–29.
4. Беляшевский Н. Церковно-археологический музей при Киевской Духовной Академии / Н. Беляшевский // Киевская старина. – 1898. – Т. 63. – № 10. – С. 62–72.
5. Заднепровская Т.Н. Церковно-археологические учреждения и их роль в охране и изучении памятников церковной старины России / Т. Н. Заднепровская // Церковная археология. – 1995. – Вып. 3. – С. 37–40.
6. Крайній К. К. Видання Церковно-історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії як джерело до його історії / К. К. Крайній // Труды Київської Духовної Академії. – 2012. – № 17. – С. 38–46.
7. Мансвентов И.Д. Об устройстве церковно-археологических музеев / И. Д. Мансвентов // Православное обозрение. – 1872. – № 2. – С. 364.

8. Панчук О. Діяльність М. І. Петрова у контексті еволюції Церковно-археологічного товариства та Церковно-археологічного музею на другому й третьому етапах їх існування / О. Панчук // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. – 2008. – Вип. 94–95. – С. 111–114.

9. Петров Н. И. Воспоминания старого археолога / Н. И. Петров // Просеминарий: Медиевистика. Історія Церкви, науки та культури. – 1997. – Вип. 1. – С. 93–134.

10. Петров Н. И. Церковно-археологический Музей Санкт-Петербургской Духовной Академии проф. Н. В. Покровского (Санкт-Петербург, 1909 г.) / Н. И. Петров // Труды Киевской духовной академии. – 1910. – № 1. – С. 127–145.

11. Петров Н. И. Холмский музей церковных древностей / Н. И. Петров // Киевская старина. – 1893. – № 10. – С. 155–157.

12. Полякова Е. А. Церковно-археологические учреждения России и их структурные подразделения во второй половине XIX – начале XX века / Е. А. Полякова // Мир науки, культуры, образования. – 2014. – № 05 (48). – С. 256–261.

13. Протоиерей Владимир Савельев. Церковно-археологический музей как звено в системе духовного образования: некоторые уроки прошлого и настоящего / В. Савельев // Труды Київської Духовної Академії. – 2012. – № 17. – С. 30–37.

14. Савельев Ю. Р. Роль церковной археологии и литургии в архитектурной медиевистике второй половины XIX – нач. XX вв. / Ю. Р. Савельев // Церковная археология. – 1998. – Вып. 4. – С. 272–276.

15. Петров М. Скрижалі пам'яті / М. Петров. – К.: Либідь, 2003.

16. Соболевский А. И. Логика жидовствующих и Тайная тайных / А. И. Соболевский // Памятники древней письменности и искусства. – 1899. – Т. CXXXIII. – С. 5–13.

17. Сперанский М. Из истории отреченных книг. IV: Аристотелевы врата, или Тайная тайных / М. Сперанский // Памятники древней письменности и искусства. – 1908. – Т. CLXXI. – С. 135–179.

18. Станкевич Л. И. Рукописный сборник гадательно-астрологического содержания XVI века (Аристотелевы врата, или Тайная Тайных) из фонда Национальной библиотеки Беларуси / Л. Станкевич // Здабыткі: Дакументальныя помнікі на Беларусі. – 2007. – Вып. 9. – С. 94–126.

19. Трипольский Н. Н. К истории древнего православного Почаевского монастыря на Волыни / Н. Н. Трипольский. – Почаев: [б. в.], 1896.

20. Церковно-археологические учреждения // Зодчий. – 1904. – Вып. 32. – С. 365.

21. Temčinas S. L'integrazione culturale del Granducato Lituano e nel Regno di Polonia: la tradizione libraria cirillica in rus'ka mova e i testi in polacco dei tatar di Lituania / S. Temčinas // Slavica Ambrosiana. – 2015. – Vol. 5. – P. 3–15.

22. The Secretum Secretorum and the Muscovite Autocracy // Pseudo-Aristotle: The Secret of Secrets. Sources and Influences / Ed. by W. F. Ryan and Ch. B. Schmitt. – London: Warburg Institute, University of London, 1983. – P. 114–123.

23. Toscano S. Il 'secretum' del Secretum Secretorum antico-russo / S. Toscano // Forma formans: Studi in onore di Boris Uspenskij / Eds. S. Bertolissi, R. Salvatore. – Napoli: M. D'Auria, 2010. – Vol. 2. – P. 231–241.

References

1. Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskogo, Kyiv, fond III., sprava 14234, arkush 1.
2. Ibid, fond III., sprava 13751, arkushy 1 zv.-2.
3. ANTONIY (PAKANICH) (2012) Tserkovno-arkheologicheskii muzej i Tserkovno-arkheologicheskoye obshchestvo pri Kiyevskoy dukhovnoy akademii: istoriya sozdaniya i obzor deyatel'nosti. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii*. 17, 13–29.
4. BELYASHEVSKIY, N. (1898) Tserkovno-arkheologicheskii muzej pri Kiyevskoy Dukhovnoy Akademii. *Kievskaya starina*. 63 (10), 62–72.
5. ZADNEPROVSKAYA, T. N. (1995) Tserkovno-arkheologicheskies uchrezhdeniya i ikh rol v okhrane i izuchanii pamyatnikov tserkovnoy stariny Rossii. *Tserkovnaya arkheologiya*. 3, 37–40.
6. KRAINII, K. K. (2012) Vydannia Tserkovno-istorichnoho ta arkheolohichnoho tovarystva pry Kyivskii dukhovnij akademii yak dzhерело do yoho istorii. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii*. 17, 38–46.
7. MANSVETOV, I. D. (1872) Ob ustroystve tserkovno-arkheologicheskikh muzeev. *Pravoslavnoe obozrenie*. 2, 364.
8. PANCHUK, O. (2008) Dialnist M. I. Petrova u konteksti evolyutsii Tserkovno-arkheolohichnoho tovarystva ta Tserkovno-arkheolohichnoho muzeiu na druhomu i tretomu etapakh yikh isnuvannia. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istorii*. 94–95, 111–114.
9. PETROV, N. I. (1997) Vospominaniya starogo arkheologa. *Proseminarij: Medievistika. Istorii tserkvi, nauki ta kultury*. 1, 93–134.
10. PETROV, N. I. (1910) Tserkovno-arkheologicheskii Muzej Sankt-Peterburgskoy Dukhovnoy Akademii prof. N. V. Pokrovskogo (Sankt-Peterburg, 1909 g.). *Trudy Kievskoy dukhovnoy akademii*. 1, 127–145.
11. PETROV, N. I. (1893) Kholm'skiy muzej tserkovnykh drevnostey. *Kievskaya starina*. 10, 155–157.
12. POLYAKOVA, E. A. (2014) Tserkovno-arkheologicheskies uchrezhdeniya Rossii i ikh strukturnye podrazdeleniya vo vtoroy polovine XIX – nachale XX veka. *Mir nauki, kultury, obrazovaniya*. 05 (48), 256–261.
13. SAVELEV, V. (2012) Tserkovno-arkheologicheskii muzej kak zvено v sisteme dukhovnogo obrazovaniya: nekotorye uroki proshlogo i nastoyashchego. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii*. 17, 30–37.
14. SAVELEV, Yu. R. (1998) Rol tserkovnoy arkheologii i liturgiki v arkhitekturnoy medievistike vtoroy poloviny XIX – nach. XX vv. *Tserkovnaya arkheologiya*. 4, 272–276.

15. PETROV, M. (2003) *Skryzhali pamiaty*. Kyiv : Lybid.
16. SOBOLEVSKIY, A. I. (1899) Logika zhidovstvuyushchikh i Taynaya taynykh. *Pamyatniki drevney pismennosti i iskusstva*. CXXXII, 5–13.
17. SPERANSKIY, M. (1908) Iz istorii otrechennykh knig. IV: Aristotelevy vrata, ili Taynaya taynykh. *Pamyatniki drevney pismennosti i iskusstva*. CLXXI, 135–179.
18. STANKEVICH, L. I. (2007) Rukopysnyy sbornik gadatelno-astrologicheskogo soderzhaniya XVI veka (Aristotelevy vrata, ili Taynaya Taynykh) iz fonda Natsionalnoy biblioteki Belarusi. *Zdabytki: Dakumentalnyya pomniki na Belarusi*. 9, 94–126.
19. TRIPOLSKIY, N. N. (1896) *K istorii drevnego pravoslavnogo Pochayevskogo monastyrya na Volyni*. Pochayev: [s. n.].

20. Tserkovno-arkheologicheskie uchrezhdeniya. (1904) *Zodchiy*. 32, 365.
21. TEMČINAS, S. (2015) L'integrazione culturale del Granducato Lituano e nel Regno di Polonia: la tradizione libraria cirillica in rus'ka mova e i testi in polacco dei tatar di Lituania. *Slavica Ambrosiana*. 5, 3–15.
22. The Secretum Secretorum and the Muscovite Autocracy (1983). In: Ryan W. F., Schmitt Ch. B. (eds.) *Pseudo-Aristotle: The Secret of Secrets. Sources and Influences*. London: Warburg Institute, University of London, pp. 114–123.
23. TOSCANO, S. (2010) Il 'secretum' del Secretum Secretorum antico-russo. In: Bertolissi S., Salvatore R. (eds.) *Forma formans: Studi in onore di Boris Uspenskij*. Vol. 2. Napoli: M. D'Auria, pp. 231–241.

Надійшла до редколегії 28.11.16

O. Panchuk, senoir assistant

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE ESTABLISHMENT OF THE CHURCH ARCHAEOLOGICAL MUSEUMS AT THE THEOLOGICAL ACADEMIES AND IN THE EPARCHIES IN UKRAINE: IDEA, ORIGINS, ROLE OF N. I. PETROV

The establishment of the Church Archaeological Museums at the Theological Academies in the second half of the nineteenth century was based on the ideas that have been formulated during the first Archaeological Congresses. The establishment of these museums lasted for more than 20 years and had a specific character to Moscow, St. Petersburg and Kiev Theological Academies. The Church Archaeological Museum at Kiev Theological Academy led by N. I. Petrov became the center for the study of the Church History and Museology and an example for Eparchial Museums in Ukraine. Graduates of the Kiev Theological Academy and Members of the Church of the Archaeological Society at this Academy established all Eparchial Museums and Collections of Antiquities in the second half of the XIX and at the beginning of the XX centuries. N. I. Petrov had a major influence on their work. He help to establish the Funds of Eparchial Museums and Collections of Antiquities in Ukraine. Thanks to Petrov one managed to carry out scientific attribution of many artifacts, identify the most valuable of them, and avoid mistakes and deliberate falsification. One of the most valuable finds was the manuscript of so-called "Aristotle's Gates". It was an old Russian variant of a short version of the popular in medieval Europe pseudo Aristotelian treatise Secretum Secretorum ("The Secret of Secrets", also known as the "The Secret Book of Secrets"). The treatise was written ostensibly by Aristotle for his disciple Alexander the Great. N.I. Petrov gave the manuscript for publication to Professor A. Sobolevsky. In the old Russian versions of the Secretum Secretorum he identified numerous interpolations of Devenenis and other writings of Moses ben Maimonides. The study of this manuscript continues today by scientists from many countries, the relevance of this study is constantly increasing.

Keywords: Church Archaeological Museums, Kiev Theological Academy, Eparchial Museums, Secretum Secretorum, N. I. Petrov.

УДК 902:069.424 (477.42)

<https://doi.org/10.17721/1728-2640.2016.131.4.10>

А. Петраускене, здобувач
Інститут археології НАН України, Київ, Україна

РОЗБУДОВА АРХЕОЛОГІЧНОГО МУЗЕЮ ПІД ВІДКРИТИМ НЕБОМ У МІСТУ ОЛЕВСЬК ЖИТОМИРСЬКОЇ ОБЛАСТІ

На північно-східній околиці міста Олевськ, в урочищі Бабина гора знаходиться археологічна пам'ятка – городище давньоруського часу. Пам'ятка збереглась майже в первозданному вигляді і уникла більш пізніх антропогенних втручань, якщо не враховувати лінію окопів другої світової війни по периметру городища. На ньому під час візуального огляду відзначено добре збережений оборонний рів напільного боку та вал, висотою до 3 м, в'їзд та майданчик городища. З 2009-го року на запрошення Олевського міськвиконкому в місті постійно працює Житомирська археологічна експедиція ІА НАНУ. Роботи експедиції спрямовано по основних напрямках: дослідження культурних нашарувань в центрі сучасного міста, вивчення археологічного комплексу городища в ур.Бабина гора, дослідження археологічних пам'яток в найближчій окрузі стародавнього міста та розбудова музею під відкритим небом. Пропонована до музеєфікації територія вільна не тільки від наземних перепланувань та забудови але й від комунікаційних мереж, що дозволяє продовжувати дослідження пам'ятки і отримувати нові дані для поточення уявлень про об'єкт музеєфікації та поповнення його експозиції. У статті висвітлюється три основні розділи з яких складатиметься музей: городище, передмістя та розділ живої історії – етнографічний.

Ключові слова: городище, музей, експериментальна археологія.

На північно-східній околиці м. Олевськ Житомирської обл. в ур. Бабина гора знаходиться археологічна пам'ятка – городище давньоруського часу. Більшість дослідників період його функціонування окреслювали досить вузько IX – початок XI ст. Зважаючи на досить маленькі розміри – його розцінювали як типові городище древлянського та початку давньоруського періоду.

Перші відомості про археологічні знахідки в місті та його окрузі належать до XIX ст. У роботі В. Б. Антоновича знаходиться перелік археологічних пам'яток у місті та за його межами. Перші археологічні обстеження на його території проводить у 1903 р. Я. В. Яроцький, який оглянув городище на північно-східній околиці міста в ур. Бабина гора та провів розкопки на декількох курганах груп у місті й поблизу нього.

Після тривалої перерви в 70-х рр. XX ст. пам'ятку та прилеглий посад було обстежено фахівцем у галузі давньоруських городищ М. П. Кучерою. Ученим було

виявлено посад городища, поточено його конструктивні й культурно-хронологічні особливості.

Із 2009 р. на запрошення Олевського міськвиконкому в місті постійно працює Житомирська археологічна експедиція ІА НАНУ. Роботи спрямовувалися за основними напрямками: дослідження культурних нашарувань у центрі сучасного міста, вивчення археологічного комплексу городища в ур. Бабина гора, дослідження археологічних пам'яток у найближчій окрузі стародавнього міста й розбудова музею під відкритим небом.

Городище збереглося майже в первісному вигляді й уникло пізніших антропогенних втручань, якщо не враховувати лінію окопів Другої світової війни по периметру городища. На ньому під час візуального огляду відзначено добре збережений оборонний рів напільного боку та вал, висотою до 3 м, в'їзд і майданчик городища. Розкопки проводились на майданчику городища, де виявлено різночасовий матеріал давньоруського та пізньосередньовічного часу. Із метою вивчення харак-